

ירזה — תל ג'מָה

לזיהוייה של עיר נשכחת בארץ-ישראל

מאת

ב. מייזלר

התעודות המצריות מימיו של פרעה תחותימס הג' (אמצע המאה ה־14 לפסה"נ) מזכירות שתי ערים בגבולה הדרומי-מערבי של ארץ-ישראל: שרוחן וירזה. לפי דברי הפתיחה לספר זכרונותיו של פרעה זה, ישב חיל-המצב המצרי בשרוחן, בשעה שכל הארץ, מירזה ועד "קצות תבל" (עד סוריה הצפונית), מרדה במצרים¹; והתמרדות כללית זו היא שגרמה למסעו הצבאי הגדול של תחותימס, שנסתיים בניצחונו המזהיר במערכת מגידו. שרוחן נכבשה דורות אחדים לפני-כן על-ידי פרעה יעח'מס, שהתעורר — לאחר השמדת השלטון החיקסוסי במצרים התחתונה — למלחמת-תנופה בדרום הארץ, ושם מצור על עיר-מבצר זו, שנמשך שלוש שנים², ולאחר כיבושה בוודאי נעשתה לקריית-עוז של השלטון המצרי.

שרוחן אולברייט³ הצליח לזהותה עם תל אל-פארעה, וזיהוי זה נתקבל על דעתם של רוב החוקרים, לאחר שסיר פלינדרס פטרי גילה בתל זה שרידי מבצר חיקסוסי ומצודה מצרית⁴. ואילו ירזה, הנזכרת בספר הזכרונות הנ"ל כקצה גבולה הדרומי של כנען בדרך למצרים, עדיין לא נתברר מקומה, ואף לא הוצעה הצעה מתקבלת על הדעה לזהותה עם שם מן השמות הנזכרים במקורות הספרותיים המאוחרים.

באים אנו לנסות ולקבוע את מקומה של עיר זו, עלינו ליתן את

1) עי' Gunn-Gardiner, JEA V (1918), p. 54; Wilson, עי' 235. apud Pritchard, Ancient Near Eastern Texts (1950), p. 235. במקצת תרגומו של ייבין (קובץ החברה לחקירת א"י ג', ע' 155), היוצא בעקבותיו של Sethe, ZfAeS XLVII (1910), p. 74 ff.

2) או בשלושה מסעות שנערכו זה אחר זה במשך שלוש שנים; ועי' וילסון, שם, ע'

233, הע' 12.

3) עי' BASOR 33 (1929), p. 7

4) עי' Petrie, Beth Pelet I-II, 1930, 1932; Barrois, Manuel

I (1939), p. 132 ff.

דעתנו על שני מקורות נוספים, המזכירים את שמה, והם: רשימת ערי ארץ-ישראל ודרום סוריה של תחותימס הג' 5 ומכתבי אל-עמארנה 6. ברשימתו הגיאוגרפית של תחותימס היא נזכרת (בכתיב yrđ, מס' 60) לפני שורה של ערים, שרובן הגדול ידוע לנו יפה: מח' ש (כנראה תל א-סלטאן 7), מס' 61), יפו (מס' 62), גת (כנת, כנראה גת-רמון, שאותה הצעתי לזהות עם תל אל-ג'רישה 8, מס' 63), לוד (מס' 64), אנו (מס' 65), אפק (מס' 66), שוכה (מס' 67), יחם (מס' 68). כל הערים הללו מקומן ליד המסילה הראשית לסעיפיה השונים, היא המסילה הנמשכת ממצרים בדרך החוף הדרומי (דרך ארץ פלשתים) והשרון אל עמק יזרעאל, והידועה בשם דרך הים. לפני ירזה נזכרים ברשימה שלושה שמות (מס' 57—59): נגב (האם הכוונה לארץ הנגב?), — אששח'ן ורמן 9. ובקטע הקודם לזה, שנמנו בו המקומות מס' 51—56, הרי שמותיהם של אלו מעידים, שהכוונה היא לחטיבה מדינית-אדמיניסטרטיבית בדרום הגליל התחתון ובצפון העמק, שבראשה עמדו הערים שמש-אדום, שחרבה אחר-כך בימיו של אמנחתף הג', ואנחרת. מכאן מסתבר, שגם ברשימה זו, כמו בספר זכרונותיו של תחותימס, ירזה היא העיר הדרומית ביותר באיזור החוף של ארץ-ישראל, ומקומה ליד אחד מסעיפיה הראשיים של דרך ארץ פלשתים. מן הראוי לציין, שבפרק הזמן הנידון שימשה שרוחן עיר-מבצר מצרית, ובה חיל-מצב, עזה נהפכה לבסיס מצרי, כפי שאנו למדים מהמשך הדברים בספר הזכרונות, ובית-עגלים (תל עג'ול) היתה חרבה 10, וכפי הנראה גם אשקלון, שאינה נזכרת בכתובותיו של תחותימס, היתה מוטלת בהריסותיה עד לפני

5) עי' Simons, Egyptian Topographical Lists, etc. (1937), p. 111 ff.

6) Knudtzon, Die El-Amarna-Tafeln, (1915), Nos. 314 & 315

7) עיר זו, הנזכרת גם באחד ממכתביו של יפח', יפיע) מלך גור (קנ' 208), שייכת

בוודאי לאיזור ואדי רובין, את הויהוי עם תל א-סלטאן הציע אלט.

8) עי' ארץ-ישראל, מחקרים בידעת הארץ ועתיקותיה, א', ע' 46 הע' 5, וערך גת-רמון

באנציקלופדיה המקראית כרך ב' (עומד לצאת לאור).

9) אם הכוונה לרמון (רמאנה) שבנחלת זבולון (יהו' ט"ו, ל"ב, וכו'), — ואין הדבר

נראה מבחינה ארכיאולוגית — הרי אפשר לקבוע את כל המקומות האלה בגליל התחתון ולקשרן

אל מס' 51—56. אבל רמון הוא שמם של כמה יישובים בארץ, ואחד מהם מקומו בנחלת שמעון

(יהו' ט"ו, ל"ב ועוד).

10) עי' Albright, AJSL 55 (1939), p. 353

תקופת אל-עמארנה, ואילו אשדוד ורפיח לא נוסדו, כפי הנראה, אלא בשלב מאוחר יותר של תקופת הברונזה המאוחרת. הווה אומר, שבימיו של תחותימס לא היו ערי מלוכה כנעניות בחוף הדרומי של הארץ בין מח'ש בצפון ובין ירזה בדרום.

בתעודות אל-עמארנה אנו מוצאים את שמה של ירזה בשני מכתביו של מושל העיר, המכונה בתואר $awêlu \text{ } \check{s}a^{alu} \text{ } Yu\text{-}ur\text{-}za$, "איש (העיר) ירזה", ושמו פו־בעל או פו־הדד (קנ' 314—15). מסתבר שהסוכן המצרי (באכדית $\check{r}abi\check{s}u$, בכנענית $sûkinu$) הממונה עליו, הוא Rianapa, הממלא תפקיד דומה באשקלון (מס' 326) ובשפלה הדרומית (קנ' 292).

מן המקורות הנידונים נמצאנו למדים; א) ירזה היא עיר מלוכה כנענית במאות ה"ו-ה"ד לפסה"נ; ב) מקומה בקצה הדרומי של הארץ הנושבת ליד דרך ראשית למצרים; ג) היא שימשה אל נכון נקודת-מפתח חשובה, כמו שרוחן ועזה שכנותיה; ד) הלשון מירזה ועד קצות תבל היא אחת הלשונות, שמשמעותן מגבול ועד גבול, כגון מִדן ועד באר שבע (או מבאר שבע ועד דן), מצידון... ועד עזה, מן ההר החלק העולה שעיר ועד בעל גד בבקעת הלבנון, וכיו"ב בספרות המקראית.

אם נכונה ההנחה, שעלינו לחפש את ירזה באחד התילים החשובים דרומית מעזה, סמוך לדרך ראשית למצרים, בנקודת-מפתח אסטרטגית, ובתל ששרידיו מעידים על יישוב מתקופת הברונזה המאוחרת, הרי המועמד העיקרי, ואולי גם היחיד, לזיהוי זה הוא תל ג'מ'ה. תל זה, גדול ובולט, הנמצא על שפת נחל עזה, דרומית משפך ואדי שְׁרִיעָה (נחל גרר), כ־13 ק"מ דרומית מעזה, שימש בלא ספק צומת דרכים, שהיו הולכות מרפה ומן הנגב (דרך תל אל-פארעה—שרוחן) לעזה ולשפלה. שרידיו, שנחשפו בחפירת הניסיון של סיר פלינדרס פטרי¹², מעידים על יישוב ניכר שהיה כאן בתקופות הברונזה והברזל, וביחוד מתקופת הברונזה המאוחרת ועד סוף התקופה הפרסית.

עיר זו איננה נזכרת במקורות המקרא, משום שהיתה מחוץ לשטח

11 על התואר הזה, המקביל ל־יור במצרית ול־ $hâziânu$ באכדית, והמכוון לאחור

מ"מלכי" כנען, עי' עתה 1, p. 53, n. 1, (1950), JEA XXXVI, Yeivin.

12 Petrie, Gerar, 1928. — הצעת פטרי וואלברייט לזהות את גרר עם תל

ג'מ'ה אין לה על מה שתסמוך, כפי שהוכיח אלט במאמריו השונים ב־ JPOS, XI (1931),

XII (1932), XV (1935).

ההתיישבות היהודית; בתקופה הישראלית היא נחשבה בוודאי על בנותיה של עזה¹³, ובתקופה הפרסית היתה תחנה חשובה בדרכים למצרים ולערב. אבל אין מן הנמנע. ששמה נשתמר במקורות מאוחרים יותר. הנחה זו מבוססת על מקורו של השם, שנגזר אל נכון מן הפועל רזה, בערבית *رَزِيَ* (לצורת השם השווה *יְטָבָה, יְטָבְתָה, יְנָבְתָה*), ומתקבל על הדעת, שהיו מבטאים אותו בזמן מאוחר—*יְרָדָה*, בהשפעת הארמית¹⁴. שם זה ידוע לנו מכתבי יוסף בן מתתיהו, המזכיר את *Ἰορδα* [v]¹⁵ כפר הסמוך לגבולות ערביה¹⁵, כנקודת-הגבול הדרומית של יהודה. יוסף התכוון אל נכון לנקודת-גבול קיצונית של *דְרוֹמָה*, שכללה בתחומיה גם את חבל הארץ שנידע אחר-כך כגֵרְרָקִי (*Saltus Gerariticus*), היינו שהתכוון ליישוב השוכן בשטח נחל עזה, בגבול אזורי הנבטים שבחוף הים ובנגב. וכך עולה יפה הסברה, שירדה זו אינה אלא *Orda*¹⁶, הבאה במפת מידבא כיישוב דרומית משיחן (*Seana*), היום חרבת סיחאן), בדרך מעזה לחלוצה שבנגב, והיא ידועה גם ממקורות ביזאנטיים אחרים. לפי דעתו של אלט שימש מקום זה מרכזה האדמיני-סטראטיבי והדתי של גֵרְרָקִי בתקופה הרומאית המאוחרת, והוא הציע לזהותה עם חרבת *צָרְק*, כ-11 ק"מ מזרחית-דרומית-מזרחית מתל *גִּמָּה*¹⁷, אבל לאור הנתונים שבידינו, ובייחוד על-פי מפת מידבא, אפשר גם לחפשה מערבית מן החורבה הזאת וקרוב יותר לנחל עזה. נראים הדברים, שהיישוב בתל-גִּמָּה ניטש בסוף התקופה הפרסית, וכדוגמת הרבה יישובים אחרים עבר הוא ושמו עמו אל מקום סמוך, ואולי אל עברו המזרחי של נחל עזה. לפי הנתונים שבידינו יש לחפש את ירדה—*Orda* המאוחרת באחת החורבות הגדולות בסביבת בית-רעים, ועל כל פנים לא רחוק מתל *גִּמָּה*.

13) הש' למשל מל"ב י"ח, ח': הוא (חזקיהו) הכה את פלשתים עד עזה ואת גבוליה ממגדל נצרים עד עיר ממצר.

14) רק דרך משל בלבד אזכיר, שהרודוטוס קורא לעזה—*Καδυτις*.

15) מלחמות ג', ג', ה'. הצעתי לזהות יישוב זה עם ירדן, הנזכרת בתוך שאר מקומות בנגב ברשימתו של פרעה שישק (ספר היובל לכבוד י. נ. אפשטיין, חש"י, ע' 319, הע' 17).
16) עי', Wright-Filson, *Westminster Atlas to the Bible* (1945), pl. XIV.

17) עי' Alt, *JPOS* XI, p. 204 ff.; XII, p. 126 ff.; XV, p. 294 ff.; XVII, p. 218 ff. ועי' במפת ארץ-ישראל הרומאית ל. מ. אבי-יונה וגם בספרו הגיאוגרפיה ההיסטורית של א"י, וכו'.